

УДК 37.012.3
Т.Є. БОЙЧЕНКО
(Київ)

ПІДРУЧНИК «ОСНОВИ ЗДОРОВ'Я» ЯК ЗАСІБ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Ключові слова: підручник, основи здоров'я, індивідуалізація навчання

Постановка проблеми, формулювання мети статті. Здоров'я, безперечно, є засадничою умовою розвитку особистості. Саме тому здоров'язбережувальна компетентність учнів позиціонується як ключова поряд з умінням учитися, загальнокультурною, громадянською, підприємницькою, соціальною, загальнокультурною та ІКТ компетентностями [1, с. 7-8]. Учні 1-9 класів вивчають предмет «Основи здоров'я» з 2001 р., користуючись підручниками, розробленими за чинними програмами [3; 12], в яких розкриваються сутність здоров'я та здорового способу життя, їх складові та чинники. Оскільки програма цього предмету базується на розумінні здоров'я як багатомірного і водночас цілісного феномена взаємоузгодженої життєдіяльності людини, він, за своєю суттю, є людинотворчим: школярі отримують інформацію не лише про фізичну, а й про психічну, соціальну та духовну складові здоров'я. Саме тому, що поєднання означених складових у кожної особистості є унікальним, індивідуальним, формування здоров'язбережувальної компетентності учнів має бути індивідуалізованим.

У сучасному навчально-виховному процесі індивідуалізації при вивченні різних предметів надається особлива увага. Зокрема, Л.Г. Горяня наголошує на його обов'язковості на уроках основ здоров'я, звертає увагу на різні засоби та методи, якими може скористатися вчитель на уроці задля максимальної адаптації навчального процесу для кожного суб'єкта навчання [10].

В українській школі предмет «Основи здоров'я» лише на початку становлення: у 2010 році закінчується його вивчення учнями 9-го класу, які почали його вивчати в 1-му класі в 2001 році. Підручники для цього предмета створено вперше, більшість з них (для учнів середньої ланки загальноосвітньої школи) лише проходять апробацію. Нині відбувається оцінювання їх структури, змісту, методичного апарату педагогами, учнями і батьками, на основі чого автори коригують в послідовній «лінійці» підручників текст, завдання, ілюстративний супровід тощо. Однак публікацій, присвячених науковому аналізу процесу створення та використання підручників для предмета «Основи здоров'я», практично немає [9]. Індивідуалізація навчання учнів основам здоров'я засобами підручника взагалі не розглядалася, саме тому це є метою дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українській школі в навчально-виховному процесі є неодмінним використання підручника. Важливість підручника як значущої, зокрема на категоріальному рівні, складової навчально-методичного комплексу, беззаперечна, у тому числі й при вивченні основ здоров'я школярами. Це справедливо ще й тому, що підручник, за В.М.Мадзігоном, «... має бути ... розгорнутою моделлю навчального процесу, яка передбачає активну роль самого учня, залучає його до процесу не лише засвоювання, а й активного самонавчання» [11], власне, не лише надаючи інформацію, але вказуючи (до певної міри, не стримуючи творчих намірів учителя), які педагогічні технології можна використати в навчальному процесі. Р.М.Шамелашвілі взагалі визначає підручник

як феномен навчально-методичного комплексу [14], що дозволяє використати для аналізу його характеристик феноменологічний підхід, як, до речі, й при аналізі поняття здоров'я [9]. З урахуванням того, що підручники з основ здоров'я (маємо на увазі, передусім, саме ту їх низку, співавторами яких є О.Я.Савченко, Н.М.Бібік, Т.Є.Бойченко, Н.С.Коваль, І.П.Василяшко, С.В.Василенко, Н.І.Гущина, О.І.Манюк, В.В.Дивак, В.М.Заплатинський, розроблено на основі визначення здоров'я як феномена, в них закладено потенційну можливість використання матеріалу в процесі індивідуалізації навчання.

Як зазначає Л.Г.Горяна, «індивідуалізація – багатоваріантний процес, який може бути державним, обласним, міським, районним, шкільним, внутрішньо-предметним, внутрішньокласним, внутрішньогруповим»[10, с. 16]. Тобто автор передбачає можливість реалізації індивідуалізації навчання на рівнях держави, регіону, району, школи, класу, групи. Однак індивідуалізацією, виходячи з сутності цього терміну, можна назвати лише процес навчально-виховної роботи з конкретною особистістю, враховуючи саме її індивідуальні можливості та потреби. Щодо роботи з навчальною групою, класом чи школою, доречніше говорити про специфіку співпраці з групами різної величини, однорідності за психологічними можливостями та потребами тощо. Мірою зростання кількості особистостей, які складають групу, ступінь індивідуалізації зменшується, а вплив основних характеристик означених груп зростає. Задля збереження достатнього рівня розкриття індивідуальних можливостей учнів та їхніх особистих потреб варто сформулювати спільну мету діяльності групи, класу, школи. Так, зазвичай, у школі, що працює в Європейській мережі шкіл сприяння здоров'ю, вищий рівень можливості індивідуалізації співпраці вчителя й учня щодо формування здоров'язбережувальної компетентності, ніж у звичайній загальноосвітній.

Процес індивідуалізації розвитку здоров'язбережувальної компетентності засобами підручника, на мою думку, складається з: 1) установки школяра на навчальну книгу; 2) сприйняття навчальної інформації, набуття належних життєвих навичок, формування ставлення до здоров'я в процесі виконання настанов, вирішення завдань, розробки творчих проєктів тощо, які добираються вчителем і самим учнем з урахуванням індивідуальних можливостей та потреб.

Перша з означених складових індивідуалізації навчання основ здоров'я розпочинається, насамперед, завдяки феноменальній сутності людини, з того, що текст підручника, його методичний апарат і особливо ілюстративний супровід сприймаються кожним учнем строго індивідуально. Якщо врахувати ще й відбиток особистості автора (особистостей авторів) на спосіб розкриття тем програми, підручник як функціональна (своєрідна жива) система може сприйматися учнем одразу й безумовно або не сприйматися зовсім. Саме тому індивідуальна чи колективна авторська особистість, яка надає через підручник на уроках основ здоров'я не абстрактну, а конкретну і близьку кожному інформацію про його життя і здоров'я, повинна не лише професійно володіти різногалузевими знаннями, а й мати певний життєвий досвід для того, щоб і належним чином трансформувати достовірні сучасні наукові знання, і створити навчальну книгу, яка викликає позитивні емоції. Саме тому автори використали оригінальний макет для низки підручників, розроблений з урахуванням змін у сприйнятті інформації сучасними учнями. Він характеризується розмежуванням змістових ліній кольором, конструктивним наповненням шмуцтитулів, інформаційним насиченням форзаців, використанням умовних позначень. Установку учня на позитивне сприйняття здоров'язбережувальної інформації підтримує ілюстративний супровід підручників, що складається з малюнків (професійних художників і дітей), фотоматеріалів, таблиць, схем.

Учитель основ здоров'я має враховувати й вікову характеристику динаміки особистості як один з вагомих чинників індивідуалізації формування здоров'язбережувальної компетентності учня. Цей чинник спричиняє зміни в сприйнятті учнем інформації підручників не лише клас від класу, а навіть упродовж навчального року. Тому педагогу необхідно спонукати учня повторно звертатися до вивченого матеріалу і впродовж року, і в попередніх класах. У підручниках «Основи здоров'я» для кожного наступного класу зміст і обсяг пропонованої учням інформації за чинними програмами різний, організація її засвоєння змінюється відповідно до їхніх зростаючих пізнавальних, психологічних особливостей [3; 12].

При створенні низки сучасних підручників «Основи здоров'я» автори врахували не лише зміни у здатності сьогоденішнього учня брати участь у навчальному процесі, але й можливості сучасного суспільства надавати інформацію.

Індивідуалізації навчально-виховного процесу на уроках основ здоров'я сприяє те, що при формуванні змісту, структуруванні тексту на основний, допоміжний і пояснювальний, доборі ілюстративного матеріалу, розбудові макету підручників авторами враховано, що сучасну особистість характеризує створення своєї власної ментальної моделі дійсності як набору образів візуальних, слухових, тактильних; простих і складних; концептуальних і перцептив (слідів інформації про навколишнє середовище); асоціативних [13].

При плануванні уроків основ здоров'я у своїх методичних напрацюваннях учителю слід враховувати, що нині, в умовах неоднорідного розвитку нашого суспільства, він може зустрітися з різними моделями реальності щодо здоров'я і безпеки, яку вибудовують діти. Менша частина учнів створює цю модель з образів, отриманих переважно від членів сім'ї, учителя, служителя культу чи офіційної особи, що характеризується обмеженим вибором, можливістю повторів, необхідністю повчання за типом «Ти повинен!». Якесь частина учнів створює таку модель за рахунок доповнення образного ряду не лише від природи і людей, а й від ЗМІ, які є для них самостійними джерелами інформації, що спричиняє стереотипність мислення і дій. Значна кількість сучасних школярів завдяки розвитку інформаційного суспільства навчається за умов зміни старих образів, прискорення процесу отримання інформації та демасифікації ЗМІ через розвиток, зокрема, комп'ютерних технологій. Щоразу для індивідуалізації співпраці з учнями педагог має враховувати особливості моделі реальності, вибудованої дитиною щодо своїх життя і здоров'я.

У випадку виявлення різних ментальних моделей дійсності вчитель основ здоров'я може акцентувати увагу школярів на різні навчальні тексти підручників. Адже основний текст розмежований такими рубриками: «Факти», «Від мудрих», «Для допитливих», «Словничок», «Пам'ятайте», «Учитель радить», «Лікар радить/застерігає», «Психолог радить». Частина навчальної інформації винесена у «Додатки». На сторінках підручників є вказівки та правила, які обов'язково потрібні більшій частині учнів. Кожний з них знайде тут саме «свою» інформацію, аби підтвердити (чи відкинути) індивідуальну модель реальності щодо життя і здоров'я.

Загалом, позитивна установка школяра на підручник «Основи здоров'я» залежить не лише від його індивідуальних вікових характеристик, а, значною мірою, від якості навчальної книги.

Другу складову процесу індивідуалізації навчання основам здоров'я, в свою чергу, слід розбудовувати з урахуванням готовності школяра бути учасником інтерактивних методик, представлених на сторінках підручників, починаючи з початкової школи, та рівня методичної майстерності педагога, який активізує озна-

чені методики методичного апарату навчальних книжок. Рівень майстерності вчителя щодо реалізації індивідуалізації здоров'язбережувальної компетентності учня, в свою чергу, базується не лише на досвіді загальнопедагогічному, а й на його власній здоров'язбережувальній компетентності.

Для процесу індивідуалізації вивчення основ здоров'я учнями початкової та середньої ланок загальноосвітньої школи слугують, насамперед, різновидові та різнорівневі навчальні завдання, що є в підручниках. Вони різняться за: а) характером пізнавальної діяльності учнів (рецептивні; репродуктивні, творчі); б) урахуванням основних елементів змісту освіти (на усвідомлення навчального матеріалу, застосування знань та умінь за зразком, творче застосування набутих знань, формування емоційно-ціннісного ставлення). Завдання розроблені з урахуванням можливості розвитку таких життєвих навичок: вибір; прийняття рішення; вирішення проблеми; творче та критичне мислення; ефективне спілкування; самооцінка та почуття гідності; опір тиску; вибудовування міжособистісних відносин; долання емоцій та стресу; співчуття; відчуття себе громадянином; керування власним життям; ведення здорового та продуктивного способу життя [2]. Учитель, який планує досягти різних дидактичних цілей, зможе використати пропедевтичні, ввідні, пробні, тренувальні та творчі завдання підручників, спрямовані на відтворення, конструювання, творчість [5; 6; 7; 8].

У процесі індивідуалізації формування здоров'язбережувальної компетентності вчитель може скористатися наявними в підручниках оригінальними завданнями, які розв'язуються за певних умов і в конкретних ситуаціях, наприклад: «Життєві ситуації» [7, с. 21, 119; 5, с. 55, 60, 69, 77; 6, с. 6, 48], «Сходи успіху» [5, с. 10, 61, 107, 116; 7, с. 17, 66; 6, с. 111], «Крок за кроком» [5, с. 61, 116; 7, с. 44, 91, 113, 122; 6, с. 111]. Усі вони мають не лише інформативне значення, але й уможливають індивідуальне бачення ситуацій та відповідне конкретне моделювання розвитку подій, а відтак, розвиток життєвих навичок учня, формування в нього власного ціннісного ставлення до здоров'я та життя.

Учитель, задля задоволення індивідуальних потреб учня, може рекомендувати скористатися наведеними у підручниках алгоритмами виконання практичних робіт, регламентованих чинними програмами [7, с. 23; 5, с. 45, 93, 126]. І хоча алгоритми формалізовані, те, як їх виконує той чи інший учень, дозволяє педагогу скласти індивідуальні плани корекції навчальні діяльності кожного школяра.

Особливого значення для процесу індивідуалізації навчальної діяльності учня набувають різні дослідницькі проекти, що їх учні можуть виконати за пропонованим або власним алгоритмом. Творча діяльність учнів під час виконання цього виду завдань спрямована на розвиток усіх складових здоров'я, передбачає самостійний пошук інформації, її структурування, аналіз, розбудову власних планів дій, формулювання висновків тощо. Теми цих проектів різні, складність їх виконання зростає. Наприклад, у 7-му класі теми дослідницьких проектів, зокрема, такі: «Визначення значимості чинників свого способу життя», «Рослинні засоби підвищення захисних сил організму, якими користуються в твоїй сім'ї», «Дискримінація ВІЛ-позитивних» [7, с. 22, 44, 86]; у 8-му класі вони такі: «Яким я буду завтра», «Надзвичайні ситуації в моєму краї», «Статут моральної зрілості особистості» [5, с. 10, 19, 116].

У кінці кожного розділу підручників представлено матеріал «Перевір себе», який може бути використаний кожним учнем для самоперевірки. Тут є різнорівневі завдання, у тому числі розраховані на вивчення творчих можливостей учня [5, с. 48, 127; 7, с. 46, 68, 135].

Індивідуалізації формування здоров'язбережувальної компетентності учня сприяє й те, що матеріали низки підручників «Основи здоров'я» відображають досвід емоційно-ціннісного ставлення до світу, людей, до себе, своєї діяльності, розкривають ціннісні орієнтири, формують в учня афективну сферу. Вони сприяють формуванню почуттів; розвитку позитивних мотивів навчання, пізнавальних потреб та інтересів. Мотивацію до навчання учня активізують емоційність змісту, цікаві факти, гуморески (переважно у підручниках для молодших школярів); індивідуальні та групові ігрові ситуації (представлені в деяких «Життєвих ситуаціях», рухливі ігри – для учнів початкової школи), персоніфікація запитань, спонукання до висловлювання власної думки, виконання творчих завдань («Сходінки успіху», «Крок за кроком», «Дослідницькі проекти»). У всіх підручниках є матеріал на формування емоційно-ціннісного ставлення до здоров'я, життя свого та інших, до світу як у розділах «Психічна та духовна складові здоров'я», так і в інших. Матеріали підручників розкривають як світові здобутки, так і реалії українського буття (факти, ілюстрації, символіка), що сприяє патріотичному вихованню школяра. Для ланцюжка підручників характерні також його змістові і мотиваційні зв'язки зі змістом інших предметів (фізкультура, біологія, хімія, етика, правознавство, література тощо), що стимулює учня до цілеспрямованого пошуку тематичної інформації задля здоров'язбереження.

Підручники розроблено з урахуванням вимог компетентнісного підходу: їх зміст, різнорівневі завдання зосереджено на максимальному поєднанні знань із практичною діяльністю учня. Тому вивчення основ здоров'я за їх допомогою сприяє формуванню й розвитку його здоров'язбережувальної компетентності.

Слід, однак, зазначити, що ні один підручник, у тому числі й з низки для предмета «Основи здоров'я», не може задовольнити усі потреби особистості в процесі індивідуалізації. Зарадити в цьому можуть, зокрема, ресурсні матеріали: таблиці, посібники, макети, хрестоматії, казки, комікси, тематичні картки тощо, на необхідності створення яких наголошувалося на конференціях, семінарах, нарадах, у наукових публікаціях [4].

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

1. Підручники «Основи здоров'я», розроблені за чинними програмами для початкової та середньої ланок загальноосвітньої школи й рекомендовані МОН України, формують позитивну установку школяра на формування його здоров'язбережувальної компетентності.

2. Методичний апарат означеної низки підручників уможливорює індивідуалізацію навчання учня за умови його готовності до участі в інтерактивних методиках, застосованих на уроках основ здоров'я вчителем з належним рівнем педагогічної майстерності та здоров'язбережувальної компетентності.

3. Для потреб учителя основ здоров'я необхідно розробити методичні матеріали (посібники, методичні рекомендації, тематичні роздаткові матеріали), що розкривають можливості методичного апарату підручників, у тому числі й для індивідуалізації навчально-виховного процесу.

4. Необхідне створення низки ресурсних навчальних матеріалів з основ здоров'я для учнів (посібників, таблиць, муляжів, коміксів, схем, завдань тощо), спрямованих на розвиток індивідуальних здоров'язбережувальних потреб дітей, підлітків, юнаків та дівчат.

Література

1. Бібік Н.М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Бібік Н.М., Ващенко Л.С., Локшина О.І. та ін.; під заг. ред. О.В.Овчарук. – К.: К.І.С., 2004. – 112 с.

2. Бойченко Т.Є Здоров'язберігаюча компетентність як ключова в освіті України / Т.Є. Бойченко // Основи здоров'я і фізична культура. – 2008. – № 11-12. – С. 6-7.
3. Бойченко Т.Є Основи здоров'я: Програма для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Бойченко Т.Є., Дивак В.М., Дивак В.В. – Київ-Ірпінь: Перун, 2005. – 41 с.
4. Бойченко Т.Є. Основи здоров'я в національному курікулумі / Т.Є. Бойченко // Рідна школа. – 2009. – № 1. – С.56-59.
5. Бойченко Т.Є. Основи здоров'я: підруч. [для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / Бойченко Т.Є., Василяшко І.В., Коваль Н.С. – К.: Генеза, 2008. – 160 с.
6. Бойченко Т.Є. Основи здоров'я: підруч. [для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / Бойченко Т.Є., Василяшко І.В., Коваль Н.С. – К.: Генеза, 2009. – 160 с.
7. Бойченко Т.Є. Основи здоров'я: підручн. [для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / Т.Є. Бойченко, І.П. Василяшко, Н.С. Коваль та ін. – К.: Генеза, 2007. – 168 с.
8. Бойченко Т.Є. Основи здоров'я: Підручник [для 1 кл. загальноосв. навч. закл.]. Видання 2-е, доповнене / Т.Є. Бойченко, О.Я. Савченко. – К.: Генеза, 2007. – 96 с.
9. Бойченко Т.Є. Підручник з основ здоров'я: основні засади розбудови, структура і зміст / Т.Є. Бойченко // Стан і перспективи апробації шкільної навчальної літератури: Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції, 28-29 жовтня 2009. – Кіровоград: Б.В., 2009. – С.44-50.
10. Горяня Л.Г. Індивідуалізація навчально-виховного процесу / Л.Г. Горяня // Основи здоров'я та фізична культура. – 2009. – № 9-10. – С. 15-17.
11. Мадзігон В.М. Поступ у третє тисячоліття / В.М. Мадзігон. – К.: Педагогічна думка. – 2006. – С. 16-17.
12. Савченко О.Я. Основи здоров'я: Програми для 1-4 класу / О.Я. Савченко, Н.М. Бібік, Т.Є. Бойченко, Н.С. Коваль // Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1-4 класи. – К.: Початкова школа, 2006. – С.187-201.
13. Тоффлер Олівін. Третя хвиля / О. Тоффлер // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1996. – С.275-334.
14. Шамелашвілі Р.М. Підручник для загальноосвітньої школи як феномен навчально-методичного комплексу та деякі питання його експертного оцінювання / Р.М. Шамелашвілі // Проблеми сучасного підручника: Зб. наук. праць. – К.: Педагогічна думка, 2008. – Вип. 8. – С. 8-20.

*Т.Є. Бойченко
(Київ)*

УЧЕБНИК «ОСНОВЫ ЗДОРОВЬЯ» КАК СПОСОБ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ

В статье представлен анализ возможности использования учебников «Основы здоровья» для индивидуализации обучения.

Ключевые слова: учебник, основы здоровья, индивидуализация обучения.

T.Y. Boychenko

TEXTBOOK OF «GROUNDS OF HEALTH» AS WAY OF THE INDIVIDUALIZATION OF TEACHING

The article deals with possibility using textbooks «Grounds of health» is presented for individualization of teaching.

Key words: textbook, grounds of health, individualization of teaching.